

И ови једни јесу грађански, а други углавни. Грађански дејствују о правам грађанским, о начину получити, чувати, бранити и продати своје добро; такови јесу који преднаписују начин учинити завете, уговоре сваке, и прочита. Углавни — криминални — јединствено касају се до преступленија и казни.

б) Начин составити законе

При составленију законов изискује се да законодатељу сва обстојателства позната буду, јербо често је нуждно у држави мање неко зло претерпити само за препјатити веће; ово законодатељ, не познавајући обстојателства, не би хотіо и проузроковао би веће зло, зато нуждно мора он сва обстојателства државна познавати. На то мора началствујушча власт око себе имати повише разумних совјетников који ће на све подрбно мотрити.

в) Что се изискује к законам

Велико је благополучије за человјека у грађанском содружеству живушчег что он у таким находит се обстојателствами да, и страстима побужден, зло учинити не може что му закони таково възбрањују. Изискује се пак:

1) да закони ништа друго не възбрањују кромје того что је целому обществу или и некому члену вредително;

2) да тако уреждени и са свима способами који к достиженију общага благополучија служе устројени буду да би сваки безсумњено уверен био да он, собствене своје ползе ради, јест дужан старати се законе преднаписане исполнити; тога ради

3) закони морају нравма и умствованију народа сходно написани бити, јербо ништа радије човек не твори но оно что непринужден творити види се;

4) нуждно законе списати на оном језику којим народ говори, зато ако се у народу неколико језика наиђе на сваки тај језик ваља законе превести и тако их народу обзнанити;

5) да накратко, јасно и вразумително списани буду, јербо ако не буду јасно и вразумително списани неће их никто разумети; ако не буду накратко списани не могут се ласно упамтити; зато

6) колико је можно по обстојателствами, да не буде законов много, но мало; и

7) сви закони који за свагда остати имају да се уједно спишу и таково собраније законов уједно назива се *уложеније законов*.

2. ПРАВО ВЕРХОВНОГ НАДВЗИРАНИЈА

Право верховног надвзиранија у тесњејшем смислу јест она власт коју началствујушчи има около радње и вешчи својих подаников, њи изпитати и опредјеливати.

Ово право има и може имати началствујушчи, јербо казали смо да началствујушчи, по праву законодајанија, може законима својима оно забранити что је целому обществу или и некојему частному вредително; но он то не може забранити ако не зна да је вредително; знати, пак, да је вредително не може ако не надгледа и не изпитује.

Право верховног надвзиранија состоји се у том да началствујушчи како частных људи, тако и мањих содружества, дела и вешчи изпита и определи.

При частним људма испитује колико који има лета, какво богатство, који начин живленија и с чим се содржава, дакле стара се учинити да се безполезни људи-бадавације на посао склоне и да се беззаконици или на пут прави врате или от других добрих отлуче.

При мањим содружествима, као што су: брачно, отеческо, господарско или газдинско, опредјелава и надгледа еда она содружества соглашавају се са обшчим целог содружества грађданског концем, јербо овакова мања содружества како кто могућ боље ко обшчему концу содејствовати ако су добро устројена, тако и више и лакше могућ шкодити ако не будућ како треба уреждана. При оваковим содружествима надгледа:

а) да нису где между мужем и женом распре и неслога, и то препјатити стара се, јер из таковог несогласија изходи непристојно воспитаније деце;

б) да родитељи великим мазењем или неограниченом свирепостију не воспитају децу;

в) да газде и господари не поступају жестоко и свирепо са слугама својима.

Сва ова предречена и свака друга содружества и собори тајни подлеже праву верховног надвзиранија началствујушче власти, тј. може началствујушча власт надгледати и испитивати конец и намереније сваког собора и ако нађе да оваково содружество никакви вред обштини не наноси може допустити; ако ли пак нађе да је намереније содружества неког за цело обшчество грађданско погубоносно, то може и мора таково началствујушчи изтребити.

Право пак оно које има началствујушчи над поданицима уреждавати их да ови не само безопасно, но и спокојно и увеселително, живе назива се *полиција* или *благочиније*.

Дакле, полиција назначава и опредјелава средства којима поданици могућ имјеније своје бранити и умножити, пак тако спокојан живот водити. Из овог права полиције може началствујушчи што се тиче:

а) *Нуждних вешчи*

1) старати се за рану, јербо то је најнужднија;

2) јавне путове, друмове, од злих људи очистити, јербо иначе не могућ поданици себи нуждне вешчи прибавити;

3) преднаписати начин и ред којим се пожар утолито може;

4) уредити да буду лекари који ће болне лечити;

5) поставити и назначити свачему цену;

6) определити мере и вјеси, јер иначе не могућ цене праве бити;

7) подавати нужднаја оним који слабости или болести ради нису у состојанију заслужити, тј. установити болнице, но от ових изкључити здраве и просјаке;

8) старати се о новцима, определивајући из чега, где, камо и колико ковати треба и цену новцима назначити.

б) Что се тиче *полезних вешчи*, може чрез награжденија старати се возвисити земљоделије, испитати способности державе своје и овом сходно учредити, завести и укрепити рукоделије и друга художества; к тому, возвисити терговину. Безполезна дела, забаве и художества која ничто не приносе изтребити и не терпити да се један ред занатлија преко мере умножава јер ће содржаније њиово умалити [се].

в) Что се, напоследак, тиче *вешчи које к спокојствију и увеселенију служе*, има началствујушча власт:

1) учинити да поданици имају благе, кротке и тихе нарави да се тако произвољно законам повинују; то најбоље воспитаније и науке творе; зато:

2) може возвисити науке, следователно уводити и придржавати школе велике и мале, штампарије, књижарнице;

3) учинити да зданија јавна и частна не само тврда и постојана, но и на спокојствије стројена буду;

4) воспитати сироте, родитеља својих лишене, и њима попечитеље и опекунце постављати;

5) имјеније и богатство даст људма увеселителни живот, дакле може се старати о умноженију имјенија подаников; следователно, свако разкоштво којим се имјеније умањава и расипа забранити, кажоти: разкошне женитбе, погребенија, одело особито из производов иностраних зделано, части и славе, напоследак сваке игре новчане.

Из права полиције које началствујушча власт има следује да она може старати се умножити число својих подаников, јербо то је прво средство имати безопасност. Силоју ти права може началствујушчи:

1) помошч дати родитељем числену децу имушчим;

2) да на нежењене казни положи и њих к женидби принуди.

3. О ИСПОЛЊАЈУШЧЕЈ ВЛАСТИ

Право исполнити јест власт све оно у дејствије привести које к обшчему државе концу служи. Право ово има началствујушчи, всује би иначе добре законе издавао и надгледао кад не би у дејствије привести могао што за обшчи државе конец нађе.

Сва права началствујушче власти што се употребленија и исполненија тиче, како и више уломенуто јест, на двоје делити се могу: на внешњаја и внутрењаја. Внешња јесу која се на внешњу државе безопасност одnose и јесу: право војне, мира, сојуза, и прочаја, о којеј у второј части ове науке. Внутрења јесу која се внутрене безопасности касају, као: а) право оружја; б) право предела; в) право судително; г) право казни; д) право касајушче се добара и награжденија.

а) Право оружја

Под речју *оружја* разумевају се све оне вешчи које служе за учинити или отвратити насилије.

Право оружја јест власт све оне вешчи које служе за учинити и отвратити насилије у готовости имати и у случају употребити. Ово право мора имати началствујушча власт, јер има право све оно у дејствије привести које к обшчему државе концу сходствује. Силом овог права може началствујушчи:

1) о војни и о начину како војну водити расположенија чинити, тј. еда ли војевати против кога, кад и којим начину треба;

2) держати војнике, јер то је средство к војни;

3) дописати и искупљати — вербовати (*werben*) војнике;

4) установити и держати оружнице (*Zeughäuser*) — зданија у којима се оружја приуготовљавају и хране;

5) воздвигнути крепости, шаранпове и градове;

6) принудити граждане на војничке послове и на собираније хране, јер војник војује;

7) поставити лагер;

8) старе војнике разположити по селами на обученије сељака војеној служби;

9) законе војене поставити и војнике строго држати.

Силом овог права за сохранили грађаном спокојствије може заповедити:

10) да нитко сокаком ноћу без свеће не иде;

11) да нитко оружије како му драго не носи кромје оног које му чин заоведа:

12) да дућаницје отров без дозволенија и без разлике не продају.

б) *Право предела*

Предел државе јест оно место земље коју какова држава претјажава. Право предела у том се состојит да никто у држави находјашчи се не может против законев делати; јест, дакле, право отрицателно.

Ово предела право има началствујушча власт, јербо казали смо да има право све оно у дејствије привести што общчему државе концу служи, но то највише служи да се закони набљудавају.

Из овог се јасно види да право предела има началствујушчи и над странам; ступајући у државу нашу имају дужност против законев наших ништ не делати, иначе може им не дозволити ступити у ону, као што може заповедити некому не наступити на предел његове државе.

в) *Власт судејска*

Власт судителна или област јест право о распрјами подаников судити и њи прекидати. Ово право принадлежи исполњајушчеј власти, ибо без области не би се све у дејствије привело што на общчи конец служи будући да не би сваком своје давало се.

Твореније власти судителне назива се суд, који један *граждански*, а други *углавни* по свом предмету.

О овом предмету говорити ћемо обшпрније по окончанију II части ове науке.

г) *Право казни*

Казн јест зло јестествено које је са вољним закона преступленијем као следствије скопчано.

О казнами говорити ћемо ниже; овде само с малим додатком постављамо вопрос: одкуд начало казни?

Законе можемо назвати начинами којима људи соједињавају се и сохрањавају у общчеству и без који би общчество разрушило се. По установленију их наскоро приметили су људи да неки те исте начине нарушавају, зато за удержати сваког от поврежденија законев поставили су на нарушитељеј казни. Свака, дакле, казн треба да се на предохраненије ових начина—законев—клони, иначе је несправедљива.

Из самог овог изложенија следује да началствујушчи мора имати право казни, ибо:

а) наказаније преступленијами определити принадлежи само законам, а право давати законе, као што је доказано, има само началствујушча власт; дакле, [једна или две речи нечитке];

б) доказано је мало ниже да началствујушчи има власт исполњајушчу, но зато има и право казни, ибо исполњавајушча власт у томе се состојит да све оно у дејствије привести може што конец државе изискује; конец пак државе, између прочи, изискује најпаче то да закони у вели-

ком страхопочитанију буду; које беззаконици без опредељене казни неће да исполне.

Междутим, право ово употребљава началствујушчи на тај конец да они који су из несмотренија покушали други пут осторожније дела своја совершавају; они, пак, који су из злоће преступили [и] убудушче вољу зло чинити или само снагу к тому изгубе; и конечно, да срећним порока следствијем прочи граждани не би пороку побудили се, но да виднијеј казни от сваког несправедљивог дела удерже се. Казни служе к предохраненију благосостојанија и спокојствија державног; конец тај получава се кад се преступник поправи, поврежденому удовлети и прочим ужасајушчи пример даде; и при свакој казни иште се то троје. Зато може началствујушчи неког јавно обеззастити, прогнати и жизни лишити ако иначе предречени конец получити не може. Но може само началствујушчи, не пак судија и старешина какав који и најмању казн произвољно на преступника поставити не може кромје што је законодатељ у закону определио, ибо што је законодатељ установио тому се согласило цело общество, и он сам представља и јест общество, а судија сваки и старешина јест само част общества.

д) Право касајушче се добара и награжденија

Добра державе зову се све оне вещи које се у влади державе находе и јесу общча или частна. Общча су у влади свију граждана, частна пак частним људма принадлеже.

Общча или су понаособ общча тако да собственности принадлеже целој держави, а у употребленије свакому понаособ гражданину, н.п. реке, јавни путеви, и проч.; а друга общча тако су общча да собственности и употребленије свима уједно, а никому понаособ не принадлеже.

Частна пак или су тако частна да принадлеже частним људма, или частним содружествима, или и началствујушчему.

Право над добрама общчима состоји се у том да началствујушчи може с њима располагати и из њих сваку ползу имати, уколико то конец державе изискује; други што без његовог соизвољенија не може общча добра уживати; он сам може звериње, птице и рибе искључително ловити, злато, сребро и проче руде копати и употребити, јавне путове устројити, скровишта имати, и проч. Све то у частнима добрама може частни који је притјажатељ тога добра имати.

Право над добрама общчима има началствујушчи јербо и ово принадлежи исполњавајушчеј власти. Оно се у томе состојит да све оно у дејствије привести се може што общчи державе конец изискује. Но конец державе, измежду прочи, изискује и то да се у держави подижу и потпوماжу науке и художества, да се људи учени и у сваком занату искусни и сви вообщче онакови који јединито держави служе и који ће за державу нуждно и полезно делати знати, најпаче војинство, придржавају, да се оружја лака и тежка прибављају, и проч. На то пак превелики изискују се трошкови које из добара державе јест најлакше вадити.

Двојака добра одређују се и дају началствујушчему; а) таква и у то име да из прихода њихови началствујушчи содржава себе, своју фамилију и двор свој по достоинству својему; б) у то име друга да приходима њиховим уређује и управља державу. Из ових вади се плата или мзда свима державе служителјима; из њих такођер може и дужан је отечества синове награђавати.

Има ли право началствујушчи над добрама частних?

Могрители треба достајут ли добра общча державе на общче ползе и потребе или не. Ако достајут, то, велим, не има началствујушчи право над добрама частних, ибо того ради јесу граждани сојединенију својем нека добра и предали началствујушчему да из ових прихода общче нужде и ползе исполњава, а у добра частна не дира. Но ако недостају ова общча добра, то може у таком случају по својој вољи и частнима располагати началствујушчи на общче свију добро, ибо граждани, подвергавајући себе началствујушчему ради безопасности, сву су своју вољност њему вручили и хотјели су да он има право над свими средствами којима се може общча безопасность сачувати; но у овом случају, кад недостају добра общча, прво и најбоље средство јесу добра частних, следоватељно има право началствујушчи с добрама частних уредити и располагати како боље зна.

Но началствујушчи при употреби частног добра тако треба да поступи да:

- 1) не узима више из добра частног него колико общче нужде ишту;
- 2) кад престане общча нужда да престане и он частна добра употребљавати, јер онда престало и његово над добрама частних право;
- 3) да мотри на то који више имају више и [да] дају у време такове нужде, а који мање имају мање да дају, и то је справедливо ибо који више има тај спокојније у держави живи и, следователно, већа благодајанија од державе прима и зато обвезан је више держави служити; а друго, ако началствујушчи от сваког једнако узме може се догодити да једном отузме и оно што му је нуждно и без чега бити не може, а другому остане и оно што му је полезно или сасвим излишно, а таково што јест за державу убитачно;
- 4) началствујушчи при употребленију овог права треба сразмер да держи, тј. да от нуждни вешчи најмање, више от полезни, највише от увеселителни отузме.

Право по којему началствујушчи у време чрезвычайне нужде може с добрама частних располагати како боље на свију общту безопасность зна назива се *право превосходно* и простира се и на лица; того ради има два имена: ако началствујушчи ово право над добрама употреби назива се *влада превосходна*; ако ли над лицима зове се *господствовање превосходно*.

По праву владе превосходне може началствујушчи у време крајне нужде:

- 1) земљу, поља, њиве частних на лагер или шараншове употребити, ибо лагер и шарампови у време крајне нужде јесу средством на общту свију безопасность;
- 2) разрушити, спалити и уничтожити добра частних да не дођу непријатељу у руке и да њему не буде на помошч против нас;
- 3) лађе частних, буди и страних, пуне изпразнити и њих за војинство своје употребити или, ако то није от потребе, спалити и разрушити да непријатељу не падну у руке;
- 4) разрушити и попалити домове да се не би непријатељ сакрити или заклонити могао или и целе градове попалити и целе пределе опустошити;
- 5) кошеве, јама, абмаре и ... [!];
- 6) ... [!].

По праву превосходнаго господствованија може началствујушчи:

- 1) свакога кога хоће без разствија и преко његове воље дати непријатељу у залог, иначе не може имати безопасности;
- 2) принудити и нехотјашче частне на оружије против непријатеља кад војинство није довољно, и иначе не би могао бранити державу;

3) рањене и заробљене оставити у рукама непријатеља кад би морао за спасти ове и избавити многе још изгубити.

Кад и како треба ово превосходно право употребити?

Превосходно ово право никад не треба употребити развје кад је оно средством за сохраниити общчу целе державе, или и велике гражданов части, безопасност; следователно, нигда не може началствујушчи на своје и гражданов увеселеније ово право употребити, не може, дакле, једному отузети вешчи да другога потпомогне. Друго правило по којему ово превосходно право употребити треба јест да кад престане крајна и чрезвичайна нужда мора се штета частному учињена потпунити, јербо на общту своју безопасност сви су обвезани содејствовати, но у овом случају нису могли сви, но само онај један својим пољем и својим домом или житницом. Ако се, дакле, штета та после нужде не би њему наплатила, то би следовало да је он сам обвезан за све давати и сносити, које није право.

Штету пак ону коју је некто и иначе, а не из превосходног права, трпио није дужан началствујушчи подпунити јер она није употребљена ни учињена на свих безопасност. Силом овог права над добрами частных може се началствујушчи старати о умноженију иманија частных и забранити употребленије оног, као на игре и друга разкоштва.

Званије јест стање у којем некто дела нека одправљати совершенно јест обвезан.

Званије једно јест јавно у којем дела јавна одправљају се, друго частно где дела частна извершавају се.

Званије дати може началствујушчи и има право, и то делом исполњајушче власти може он све оно у дејствије привести што конец державе изискује; но, измежду прочи, конец державе изискује и то да се сва дела державе, јавна и частна, точно и у своје време изверше; дела пак державе јесу многоразлична и многочислена која началствујушчи сам по себи у једно време точно одправити не може, зато нужно да он определи особена лица на особена дела. Ово може он јербо зна најбоље какова су дела и какова се лица изискују. Из тога следује да поданици имају дужност примити званије от началствујушчаго подносимо.

Началствујушчи правилно само својима поданицима званије дати може, јербо званије може се сматрати и дати чести ради или на общчу послугу. У оба случаја дужан је началствујушчи само својима поданицима дати, јербо ако је чест, чест најпре својима дати; ови свагда веће и прече право на ону имају неголи иностранци; ако је послуга, послугу держави треба најпре да учине державе синови. Но кромје свих, узрок зашто само својима дати званије треба јест и тај што отечества синови по природи својеј морају своје отечество љубити; из љубови ове следује да ће они верно отечеству или началствујушчему служити, слогу, сојуз, поразумије и љубов между собом хранити, дакле и званије себи наложено точније одправљати нежел иноплеменици; следователно, и сва дела державе морају поредочније ходити.

Велим својима, но знати треба који су то своји? Еда ли само у отечеству изрождени? Не само ови, но и они су своји који су с намеренијем заостати за свагда и уставовити се у держави к нама дошли. Оваковим свима може началствујушчи званија дати без разнствија древности јербо су произвољни учасници нашег шчастија и нешчастија.

Из овог права званија дати следује то да началствујушчи може служителја служителју подчинити, јер и званија сва и служителји зависе от њега, следователно:

1) нико не може сам званије какво присвојити или друге уместо себе поставити, сем ако хоће против права началствујушчег да твори;

2) началствујушчи има право предписати начин и образ по којему служитељи имају исполњавати дела свог званија, јербо може свакоме поданику то исто предписати.;

3) мора испитивати, извршивати сваки дужност своју као што званије његово изискује;

4) има право добре и верне служитеље потвердити и наградити, зле и неваљале побољшати или изкључити ;

5) има право нехотјашчим дати званије и искајушчим не дати одпуштеније.

Јавна званија јесу нека внутрењаја, а друга внешњаја, као што су права началствујушчег од којих она изтичу. Внутрењаја или су свјашченическа која се до богослуженија касају или политическаја која су многостручног наименованија по предмету свом. Внешњаја извршавају високи попечители, министри и посланици. Два или три званија једному дати или двојици или многе једному званију предпоставити може началствујушчи јербо може се догодити да један човек буде способнији и врснији него два или три друга, а и то може бити да два или три званија буду скопчана или сојужена да један лако одправљати може. А напротив, може једно званије јавно тако бити важно да један сам одправљати не може, као, н. п., званије судије углавног; оваковому, дакле, нужно је више лица предпоставити.

4. ПРАВО ДО БОГОСЛУЖЕНИЈА КАСАЈУШЧЕ СЕ

Под речју *богослуженија, вере, закона*, разумева се неки известни определени начин бога почитовати и њему служити. Служба пак или почитаније богу одправљаемо у том треба да се состоји да свако наше дело совершенствам божијим и његовој светој вољи сообразно буде. Из тога следује да:

а) истинито познамо бога и његова совершенства;

б) да оване нашему познанију сходно дела наша управљамо.

Богослуженије може бити истинито или лажно. Истинито јест оно које се на истинитом познанију бога, његови својства и свете његове воље оснива. Лажно јест оно које се не оснива на правом познанију и које је противно божијим својствима.

Церков у пространом смислу јест сакупленије људи уједно ради одправленија једнообразнаго богослуженија. Из овог се разумева што се вели источна, што ли западна црква.

Какова права има началствујушчи што се богослуженија тиче?

Правителство гражданско или началствујушча власт има право гражданов својих богослуженије бранити и возвисити, ибо казано је мало више да началствујушчи има право о добродетели својих подаников старати се, њи како безопасне учинити, тако у добродетели утврдити; но добродетел овака има своје основије на богослуженију и богочитанију. Дуто [!] богослуженије јест сојуз оних крјепчајших који поданике у исполненију своји дужности најбоље содржава, које из искуства веома добро познато јест, ибо где богослуженије или право богопознаније у народу неку важност и цену има ту је највеће повинованије к законам, послушаније к началствујушчем и заповедником, исполненије својих дужности; следователно, и мир, и безопасност, и благоденствије ту царствује.

Из овог накратко израженог права следујушча наравно у свом раду изтичу:

1) началствујушчи има право бранити и штитити све оне који о богослуженију настоје;

2) хранити да не би злочестиви сметали богочестивим у одправленију богослуженија;

3) закона учитеље способне, достојне и побожне постављати, ибо ови су живо средство узвисити богослуженије;

4) старати се да се таковим способним закона достојанству њиовом пристојно содержаније даде, иначе ниједан научен и достојан не би се таковог званија и реда примио;

5) старати се да буде довољно храмова у држави јербо они су средства богослуженије одправљати;

6) настојати да се празници, обреди црковни и собранија богослужашких точно одправљају јербо с тим се подређује и узвишава богослуженије;

7) што је год истиному и јавному богослуженију противно има право не терпети.

В. ДУЖНОСТИ НАЧАЛСТВУЈУШЧАГО

Еда ли и началствујушчи има неке дужности?

Како год сваки особени, јединствен човек, тако и свака држава обвезана је неким дужностима касателно саме себе. Сваки грађанин по себи јест дужан к тому или оному званију способним себе сотворити общества ради; сви, дакле, скупа дужни су не само себе у сојузу братства бранити, но и состојаније државе својему концу сходно совершеним сотворити, сваку опасност и препјатеније совршенства удалити и тога ради особито даре душевне тако изобразити да их сви остали народи за благообразни, научени и силни народ почитују, и тако слава њиова от дана на дан расте. Конец тај получити и дужности све ове поособ сваки исполнити не могућ, зато су вољу своју подчинили началствујушчему и сва общча своја права њему вручили и хотјели да он, употребљавајући сва общча права, испуни и све общче дужности, да он представља общество и има сва права привести оно у исполненије што общчи конец изискује — доказали смо, но само то права употребленије јест дужност. Многа пак права има началствујушчи, зато, будући рекосмо да дужност ништа друго није но употребленије права, мора имати и многе дужности. Дужност вообщче началствујушчега јест конец државе колико више може возвисити јер има права к тому која би всујетна била када [их] не би у дејствије привео. Дужности, дакле, началствујушчаго и јегових совјетников состоје се у извершенију права величествени.

Која је прва дужност началствујушчаго?

Прва сваког началствујушчаго и свију они који државом управљају дужност јест да познаду своју државу, конец, стање и снагу државе, иначе немогуће је пристојно употребленије учинити.

Второ, началствујушчи мора вечиту и непремјениму вољу имати све оно творити што се на благосостојаније државе односи.

Која су средства к исполненију прве дужности?

[Две три речи нечитке]:

1) знање права общченародњег; 2) знање права особенот државе своје; 3) знање права частних; 4) точно знање историје како домашње, тако и соседних народов. Јербо началствујушчи конечно је обвезан познати и знати права своја и дужности, но из права общченародњих мора познати права и дужности своје вообщче и касателно других народов; из права особенот државе своје мора познати свој начин правленија и, уколико се

његова простира власт, из права частних познаје како има права своја над частним употребљавати, а из познанија историје домашње и соседних народов може знати како су други народи на различита совершенства дошли или које су препоне биле да су неки у несовершенству остали; из тога се учи која средства употребити има да његови поданици до совершенства достигну.

Противоположеније

Ништа то не види се нужно началствујушчему ибо он може имати људе учене околу себе који ће јему добре совјете давати, а кад би он то сам знао то он не би примао от други совјете, но би сам по својој памети и, може бити, зло управљао државом. Сувише, искуство нас учи да многи началствујушчи, неучени и неизкусан у предреченими наукама, с добрим совјетом других учених срећније управља државом нежел изучени који по својој памети поступа. Дакле:

Одвет

Истина, началствујушчи може, а и мора, имати људе учене околу себе који ће јему добро совјетовати и његови совјетници и секретари морају истинито научени бити и предречена вјежества знати, но отуд не следује да он невјежа остати мора, јер ако овај буде то неће знати избрати разумне и добре совјетнике и секретаре без којих одправљати дела доиста не може; још мање отуд следује да он, познавајући добро она вјежества, неће примити разумне совјете, или, поне ако се где такви началствујушчи и нађе који разумне совјете не прима, но по својој памети зло државом управља, то доиста то му наука није крива јер се свако добро на зло употребити може. Да пак неучени началствујушчи, примајући разумне совјетников својих совјете, много боље државом управљати може но онај не примајући ове јест истина, но може се догодити да и неучени совјете разумне не прими, пак онда много је горе за државу јер сам ништа не зна, а совјете не прима. Онај учени, ако некад и не прими совјете, опет колико толико наука дозвољава управљати њим, пак ће и по својој памети више добра но зла учинити. Из овога следује да, како смо сматрали началствујушчаго, боље јест за државу кад он предречене науке зна.

На колико редова можемо све дужности началствујушчаго довести?

Дужност началствујушчаго уопште состоји се у правом и пристојном употребленију величествених права. Будући смо, дакле, сва права величествена на три реда разделили: на право законодајанија, верховног надвзирања и испољајушчу власт, то и дужности величества или началствујушчаго на толико редова разделили можемо:

- 1) пристојно и законо употребленије власти законодајателне,
- 2) законо употребленије власти надвизирателне,
- 3) законо употребленије власти испољајушче.

1. Дужности началствујушчаго на законо употребленије власти законодајателне јесу:

а) Да законе общини полезне и к достиженију конца способне постави — у том се законо употребленије власти законодајателне состоји; дакле, законе сметено писане, простране и невразумителне и онакове који без довољног узрока свободу гражданску стежу не мора поставити;

б) изискује се да обстојателства јединствена позна и при законоположенију совјете многих прима, иначе неће моћи полезне законе поставити;

в) дужан је началствујушчи сам својим примером предходити гражданом својим, ибо тада ће и они приљежније сматрати на законе и њих исполњавати;

г) при законоположенију има тако поступати да ови јестественим што сходнији буду, ибо тада ће с тим известније бити да су они справедљиви.

2. Дужности началствујушчаго праву верховног надвзиранија успоредне

а) Около мањих содружестава да мања общества обштини полезна установи и вредителна изтреби;

б) около полиције да художества и терговину својих гражданов заштићава јербо ово су средства којима они имање своје могу чувати, умножити и спокојан живот водити; из тога следује да је он дужан безполезне дјејатеље, безделнике, битанге, разкошнике не терпити, цену вешчеј не допустити онима опредјелавати који су ради скупо продавати и науке предавати онима који и сами не имају науке;

в) около богослуженија да не разпрострањава ово с оружијем, да оне који сметају и опорочавају богослуженије народње казни казнами временними.

3. Дужности началствујушчаго исполњавајушчеј власти успоредне

Что се тиче права оружија дужан:

а) свагда у преправности имати војнике, војводе изкусне и довољно согладатеља — шпионов;

б) имати свагда друге потребе војене, као: градове, шаранпове, топове, пушке, цебану, одело за војнике, рану, казну војену и прочаја, ибо без ових сасвим или само непристојно употребљава право оружија; и не треба чекати да дођу виле к очима, јер кад дођу доцне је готовити се и прежде ће очи искочити но виле пући;

в) да војну због сумнителних или маловажних узрока не подиже, јербо ако из сумнителног узрока подигне бити ће војна несправедљива, која није дозвољена; ако ли због маловажног узрока подигне није добро за державу, ибо лакше је и мању обиду претерпити или презрети нежел целу державу опасности и погибелји подвергнути.

Что се тиче судителне власти, дужност началствујушчаго јест уредити: а) да прущи се точно преслушани будут јер мора суд свакому право воздати; б) да се свакому своје незадержано даде, јербо ако се распрја продужи то ће више изгубити и потрошити нежел что се нада примити.

Что се права над добрами державе тиче, дужност началствујушчег јесте: а) да она добра на конец державе обрати; б) да поданицима не налаже већи данак давати нежел колико конец державе изискује; в) да не одузме све иманије подаников својих јербо что више ови, то више и он имати буде, а, напротив, како что неки говоре: „Бедни јест началствујушчи онај који је просјаков началствујушчи”; г) да данак по надобном сразмеру на поданике постави, а не равни порез.

Что се тиче права раздавати званија и достојинства гражданома, дужан је началствујушчи дати онима званија који су разнима наукама украшени, другчије неће умети она званија по надобности извершавати. Из тога следује:

а) совјетници и тајнописци морају бити људи мудри који ће за сваки случај знати избирати добра средства;

б) морају бити добродетелни, јер иначе неће своју науку на добро обработити;

в) знати морају сва права величествена;

г) свагда доброг примера бити;

д) да не буду страшљиви или ласкатељи, но такви који смеју истину говорити.

Началствујушчи мора у избранију совјетников веома остророжан бити и, будући да се совјетник не ражда, но постаје и бива, то не мора сматрати на благородство или богатство фамилије, но јединствено на способност. Зато ваља да буде отворен пут свакому грађанину частному и способному на височајши степен; ово видећи, грађани доиста старати ће се набавити себи способност. Ову и добро поведеније дају јединствено науке, зато дужан је началствујушчи, ако жели способне и добродјетелне чиновнике имати, заведенија учебна, као што су мале и велике школе, академије и всеучилишта, у држави поставити, јербо у овима како науку нуждну почерпити, тако и добродјетелним надобним [!]²) навикнути могућ млађи, будушчи служитељи државе. Свидетелство преслушане до конца науке да не буде началствујушчему поведенијем дати изшедшему из всеучилишта височајше званије, но да оваковог у мањим делма која њему на утражненије служе изкуси и позна која његова способност, верност и поведеније или нравствено стање, пак после овима сходно званије даде. Најпаче дужан је испитивати наклоности оних којима званије даје, ибо из изкуства знамо да су неки наклоњени и као рождени за војинство, други за политическа дела, а други за свјашченство, и прочаја. Особито да не сматра на препоруке, јер често и достојинство недостојному дати јест доиста средство не возвисити, но конечно разрушити државу, јер код овакових добродетељ спава, подражаније престало и дужност пренебрежена, а из овакових шта произходи сваки ласно знати може.

Ако је и достојњејшима званије совјетников дао, остаје дужност началствујушчаго често помежду њима бити и прегледати како они своје дужности одправљају, јер су они некако учасници величественних права и могу ласно и права им поверена злоупотребити, а неточно исполненије их дужности пада некако на началствујушчаго. Ако ли је после от их честности и верности уверен, дужан је их совјете не само чествовати, но и примити, и свакад дати им чесно и пристојно издержаније, јер ако их совјете некад примао и не буде и пристојно содержаније не дао изгубити ће неки от њих вољу в предсовјетованију и може бити добити ће вољу дужност своју продати. Напоследак, дужан је старати се о том да свагда у држави буде врстних и способних људи који на место престарелих или умерших служитеља ступати могу.

СЧЕНИЈЕ II

ДУЖНОСТИ ПОДАНИКОВ

А. ВООБШЧЕ

Дужности подаников јесу двоструке: а) оне које из самог поњатија државе истичу и које је сваки грађанин ступајући у велики државе сојуз

2) Уколико није изостављена каква друга реч, можда треба: *добродјетелима надобним.*

на себе примио; б) јесу оне које из наложеног некому званија извиру. Перве окончавају се овим израженијем: „Живи колико је до тебе величественим правом соодветствено”; овоме ако додајемо: „Не тражи званије за које способан ниси; обаче, свако званије теби наложено отправљај точно и

Поданици из самог поњатија државе текушчују имају дужност, а и у совести обавезни јесу, началствујушћему повиновати се у свему што он от њих законо захотје, ибо казали смо да он има право совершенно дела поданика по својеј вољи на общчи државни конец управљати; но ако права величествена не морају без дејствија остати, то морају свакому от оних успоредну дужност имати поданици, дакле и повиновати се вољи началствујушчаго. Имају, дакле, дужност поданици:

а) своју вољу соображавати и подвергавати законима от началствујушчаго постављеним, јер ови изјављују вољу онаго;

б) све оно творити што закони налажу и све оно не творити што они забрањују, и то све внешњим знакма потврђавати.

Еда ли страни, слуге и синови у дому отца или под властију отеческом имају неке дужности?

Слуге и синови у дому отеческом или под власти отеческом, према граждани нису, опет због владенија домашњег имају дужност не само не возмущавати, но и возвисити общчу безопасност, јербо ту исту дужност имају првих господари и вторих отци. Синови, дакле, под отеческом власти имају дужност, како то началствујушчи иште, записати се у число војников и примити наложено на себе званије.

Страни који се у држави нашој находе, ако прави поданици и нису, опет имају дужност као поданици привремени не возмущавати общчу безопасност, ибо и началствујушчи има право над странима не терпити њи да ону общчу безопасност возмущавају.

Дужности страних, управ говорећи, јесу отрицателне или свако дело изоставити којим би могли право предела нарушити. Зато морају:

а) изоставити свако дело којим би препјатствовали началствујушћему поданике своје на общче благополучије водјашћему; против овог грешили би они који би позваног на суд силом или лестију от суда удержали, к бегству роба или заточеног повод и помоћ [пружили], бегунце из војске сакривали и вербовни препјатствија полагали;

б) по собственом достоинству и из своје силе не наплаћивати дугове своје;

в) не ступати и не заводити содружества она која су от началствујушчаго забрањена или само недозвољена;

г) не дати повод к злим делима; и

д) не радити о погуби общтој и частној.

Но имају страни и дејствителну дужност: а) набљудавати уговоре с нашим учињене точњејше; б) покоравати се законам који су касателно страних издати; в) подлежати законам нашим у случају преступленија, јер закони места оног на ком ко преступи морају поводом бити к непреступленију; г) на добра она која у нашој држави уживају давати надлежалци данак и чинити службу добрами овим успоредну.

Дужности подаников јесу:

а) сваког гражданина дужност јест деланије, јер дужан је сваки не само не возмущавати, но и возвисити безопасност, дакле дужан сваки средства на то употребити; ова пак јесу деланије;

б) званија и службе јавне примати и њих точно извршивати, јер началствујушчи има право такова раздавати;

в) не само уклањати сваку прилику к злomu делу, но јешче повод давати добромy;

г) на заповест началствујушчаго оружја узети и дела војничка извршивати; против ове дужности делају они који се од војнице уклањају — дезертери (Desertierer) — и који сами неспособним себе за војничка дела творе;

д) обшчество којег членови јесмо [једна реч нечитка] совокупно при-тјажавамо, тј. отечество љубити њему над свим прочим, била ова какова му драго; содружествами преимушчество дати и на височајши совершенства степен возвисити старати се јест сваког гражданина свјатјеша дужност. Чрез отечество не разумева се место рожденија, јер можемо се и изван отечества родити; тако, Србин нек се роди на крају Јужне Америке опет остаје син отечества сербског и његово отечество Србија.

Еда ли изселити се дозвољено?

Изселеније јест отход гражданов из државе с тим намеренијем више нигда у ову повратити се. Ово дозвољено бити не може, ибо: а) такoви намерава извадити себе из дужности оне коју има к началствујушчемy и држави својој; б) такoви твори против права началствујушчег која овај има на све граждане; сувише, повреждава и своје суграждане, ибо сваки је обвезан от своје стране обшчу безопасност возвисити, но изсељајушчи је не возвишава. Некад пак може бити изселеније дозвољено: 1) кад држава дозвољава; 2) кад држава неке људе ранити није у стању; 3) страни свагда изселити се могу. Који се изсељава обично и своје иманије износи; обшчествује пак от овог неку част у касу плаћати што је таково у држави стечено.

Из ове дужности као извиру и јесу овој успоредне: 1) да поданици иманије своје не остављају страним за наслеђе, јер изнети оно може и има право началствујушчи забранити; страни могу то; 2) чиновници без дозвољенија началствујушчаго да не остављају званија јер је то род изселенија.

Даљне дужности подаников јесу што се званија и достојинства тиче:

1) ниједан званије новцима, лажом и ласкањем да не тражи, јербо који то чини показује да је неспособан за оно званије; преко тога, разврашчава друге да своје званије и достоинство во зло употребе; напоследак, може се рећи да против права началствујушчаго твори, казано је да началствујушчи има право и дужност успоредну раздавати званија само способним врстним људма; дакле,

2) ниједан у званију находећи се да не узима мита и поклоне јер је то знак да он за намереније не има спасеније обшче, но собствену корист; а који ће честни људи подкупити се и подмитити позволити?

Б. ВОСОБ

Званија у држави јесу многостручна и небројена; сва, дакле, описати и дужности подаников касателно оних изјавити не може бити намереније наше, а и нуждно није, јер понајвише што чиновнику надлежи разумева се из самог званија изјасненија. Ми ћемо овде само о важним чиновников дужностима говорити. Дакле:

1. Дужности свјашчеников

Под овом речју *свјашченик* овде у овом смислу не разумевају се само просто, а зло названи *попови*, но сви који се о богослуженију старати имају дакле, митрополити, владике, архимандрити, и пр. Дужности ових у томе се састоје:

а) да о богослуженију истиниту науку предају тако да се довољно народ научити може, јербо с тим се богослуженије уводи и умножава и о том се началствујушчи старати има право; следователно, свјашченици тому праву началствујушчаго соотвѣтну дужност [имају];

б) да сами својим примером добрих преходе у свему народу што речма уче јербо тим ће се лакше уверити народ да је наука њиова истинита и света; зато, будући да свјашченици у сваком својем слову треба да препоруче народу љубов междусобну, да буду между собом људи милостиви, смирени и кротки, добро им се треба у памет узети да не би се сами показивали горди, среброљубиви, но да буду штедри, смирени, и пр; све и у свему да се по науци и наставленију које народу дају сами владају;

в) најпоглавитије, које се не може довољно свјашчеником препоручити, јест то да се они не имају у дела грађанска мешати, јербо: 1) с тим пренебрегавају началне своје дужности и богослуженије с тим запуштава се; 2) важност и надобно почитаније код народа чрез то губе;

г) да се не старају оружјем и силом, но науком привући људе к истином богослуженију; из овог следује да не морају ни началствујушчег на то склонити да он кога због разномислија казни, мање још погуби.

Подробније дужности ових преднаписују се у церковним правам и богословији пасторалној.

2. Дужности учитеља

а) Многостручна званија у држави ишту многостручне чиновнике који способност своју к отправленију себи наложеног званија не получавају рожденијем својим, но трудним самонаставленијем; от важности велике јесу државни чиновници, зато важни морају бити и наставници ових и с тим и важније их дужности; перва и поглавита дужност ових јест да науку ону коју учеником својим предају сами точно разумевају и знају; и о том се највише има началствујушчи старати да неучени не предају науке и не воспитавају будушче грађдане;

б) колико учени, толико и више да буду добросердечни и добродетелни, јер они могућт сердце своје у млада сердца воверене себи јуности слити, пак какови су они таково ће, скоро свагда, будушче грађдане имати началствујушчи; зато је овог дужност колико вежества, толико и добродетели оних искусити којима будушче своје грађдане воверава;

в) да буду непорочног живота јер они примером служе;

г) да не само прилежни будут у исполненију своје дужности, но да основаније наука они које предају са смотренијем изпитају и чувају се колико бесполезне, толико више пагубне науке давати, и само оне да предају науке које су у простом животу полезне, које су основане на истиним доказателствима и које само источној истини воде, не пак којекаква празнословија и софистическо славословије;

д) да се старају колико дух јуности наукама напојити, обогатити и украсити, толико више учинити из њи добре, полезне грађдане и честне људе; да се старају укоренити младим срдцям љубов к отечеству и верност к началствујушчем, особито укрепити ова у добродетели свакој и привикнути их точном исполненију свјате дужности своје.

3. Дужности совјетников

Ових јесу следујушче дужности:

а) да познаду добро државу, њене силе и права, јербо они морају началствујушчему добре совјете дати;

б) да не имају за главни предмет и циљ — Ziel — достоинства, богатства и добро својих фамилија, но общче цели државе добро свагда пред очима да имају, јер све од началствујушчаго имају;

в) без сваког ласканија пред началствујушчим и пред народом свагда истину да говоре, другчије нити ће истините нити полезне совјете дати;

г) кад совјете началствујушчему дају да добро мотре кад, где и пред ким совјетују, тј. да чекају време кад је началствујушчи расположен к слушању њиови совјета, иначе неће совјети њиови дејствија имати;

д) познавајући своје стање, који аки у средње между началствујушчим и народом постављени јесу, и знајући да од њиови совјета и настојања шчестије свију од небреженија, пак и немарности, несрећа или, поне, мања срећа народу и началствујушчему следовати мора, да се по учињеној при пријатију на себе званија тога заклетви постарају началствујушчему препоручити да сматра и поступа с народом као благи отац што поступа са одраслом децом, а подаником да препоруче топлу љубов и страхопочитаније овому милостивому и о јего благу попечителному отцу имати.

4. Дужности војеначалников

а) Пре него л' прими на себе ово званије треба да изпита што се изискује од једног војеначалника, тј. да изпита има ли довољно снаге, не толико телесне, премда се и ова изискује, колико душевне, довољно остроте и бистроте ума, јер у овима се состоји добродетель војеначалника;

б) избран и постављен за војеначалника, треба да се непрестано стара науку војену и полчишча у поредку држати, иначе цело војинство јест безполезно, да што више, вооружено множество без сваке науке и потчиненија људи погубносно јест;

в) да војинство своје тако уче и упражњавају да навикну тјагостем војеним;

г) да војинство своје без јавне нужде у опасност не бацају, ибо и началствујушчи не може без јавне нужде невиног упропастити;

д) прилежно да настоје о том да не би храна, мзда војником недостала, јербо другчије изгубе војени дух храбрости и ласно бунт и смутњу узроквати могу.

Будушчи да сила и снага војинства зависи највише от слоге и поредка који у сваком делу, а најпаче при војсци, треба набљудавати, то да не престане војеначалник о том старати се да се поредак у војсци храни, за чиновнике да поставља људе не само храбре, но у делу војеном добро искусне и разумне.

5. Дужности војников

Дужности простих војев јесу:

а) дужни јесу по учињеној заклетви како началствујушчему верност и почитаније, тако и свим од њега постављеним чиновником сваку покорност, послушаније и совершенно повиновеније показивати, са одређеном мздом задовољни бити, иначе нити ће надобни поредак и почитаније набљудавати, нити они сходно средство внешне безопасности бити;